

Marija Lendarić

(Zagreb)

ŽUPANJA U 18. STOLJEĆU: OD PUSTOG SELA DO SREDIŠTA ŽUPE

UDK 94(497.5-3Županja)17”

DOI 10.22586/SS.23.1.4

Pregledni rad

Primljeno: 24. 3. 2023.

Završetkom Velikog bečkog rata (1683. – 1699.) i nakon što je granica Karlovačkim mirom (1699.) postavljena na Savu, otvorila se mogućnost ponovnog naseljavanja ratom opustjele Slavonije. Mnogi su se vraćali u svoja napuštena sela, a izbjeglice s prostora južno od Save tražile su svoje novo mjesto u opustjelim prostorima Slavonije. Ulogu u ovim migracijskim kretanjima imali su franjevci provincije Bosne Srebrene, ali i središnja vlast u Beču. Franjevci su nastojali spasiti svoje župljane iz krajeva pod osmanskom vlasti naseljavajući ih u svoje opustjele župe u sigurnijim prostorima Slavonije. Vlasti su pak nastojale naseliti opustjela sela kako bi na taj način Slavonija ponovno postala gospodarski i vojno korisna. Tako je Županja na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće dijelila sudbinu mnogih slavonskih sela. Pusta Županja već je deset godina nakon sklapanja Karlovačkog mira ponovno bila naseljena i uklopljena u župu Bošnjaci, pod dušobrižništvom franjevac. Promjenama u crkvenoj vlasti, i posredovanjem svjetovnih vlasti, Županja je sredinom 18. stoljeća postala maticom župe, što je ostalo nepromijenjeno do kraja stoljeća.

Ključne riječi: 18. stoljeće, Županja, filijala, župa, kanonske vizitacije

Uvod

Pustoš koja je zavladała nakon što je završio Veliki bečki rat (1683. – 1699.) bila je sudbina mnogih naselja u Slavoniji i Srijemu. Za pustoš koja je zavladała nisu bili krivi samo ratovi i osmanska vladavina, nego i postupci osloboditelja. Stanovništvo koje se uspjelo održati tijekom osmanske vladavine moralo je bježati ili se skrivati. Sela su ipak ponovno naseljena, što novim, prebjeglim stanovništvom iz Bosne, što povratnicima u svoja napuštena sela. U ovakvom stanju dočekalo je i selo Županja 18. stoljeće.

Stanovništvo koje je naselilo pustu Županju bilo je katoličko i sagradilo je svoju crkvu, kojom su u prvom dijelu stoljeća upravljali franjevci, najprije Provincije Bosne Srebrene, a zatim i Provincije sv. Ivana Kapistrana. Županjska župa razvijala se unutar nove vojne vlasti i rasla je, iako nešto sporije, zajedno sa svojim stanovništvom. Prošla je kroz mnoge promjene i prilagođavala se odredbama vlasti, koje su utjecale na njen izgled i upravu.

Najvažniji izvor za razvoj župa su kanonske vizitacije, koje su i sam temelj ovoga rada. One su nastale nakon posjeta biskupa, ili njegova zamjenika, župama i bilježile su njihovo stanje. Kao prvorazredni izvor donose mnoge vrijedne podatke koji nisu samo podatci o upravnom i financijskom stanju župa, nego i podatci o župljanima i samim crkvama. Njihovom pažljivom analizom i komparacijom dopunjava se ukupna slika povijesti sela o kojima u drugim spisima ponekad ima malo ili nimalo podataka. Hvalevrijedan projekt za proučavanje razvoja župa na slavonskom prostoru je objavljivanje kanonskih vizitacija u zbirci *Visitazione canonicae* pod uredništvom Stjepana Sršana. U jedanaest svezaka objavljeni su prijepisi latinskih tekstova s prijevodom. Za razvoj županjske župe najvažniji su četvrti, sedmi, deveti i deseti svezak, koji donose vizitacije župa Bošnjaci i Županja te drugih župa u kojima se posredno saznaje o stanju Županje.

U ovom radu bit će prikazano na koji način i u kojim kapacitetima je ponovno naseljena Županja i kako se župa razvijala u 18. stoljeću, odnosno može li se govoriti o kontinuitetu ili diskontinuitetu sela Županja, i što je uvjetovalo organizaciju matice župe u Županji te koje su se sve promjene događale u promatranome razdoblju.

Pusta Županja

O tome da je Županja bila naselje i prije pada pod osmansku vlast govori Lazarusova karta, odnosno *Tabula Hungariae* iz 1528. godine.¹ Na navedenoj karti Županja je zabilježena starim toponimom Županje Blato zapisanim u obliku *Sapanablacia*.² S takvom je varijantom imena ovo naselje i na početku

¹ Boško Pešić, *Kratka povijest Županje* (Županja: Gradska knjižnica, 2006), 13.

² Oblik imena naselja Županja mijenjao se kroz stoljeća. Na kartama 16. i 17. stoljeća susreću se oblici *Sapanblacia*, *Zapanablacia* i *Zapanablazia*. Od početka 18. stoljeća se ustaljuje na obliku *Supanioblata*, a od 1740-ih gubi dodatak *blata*. Zadnji oblik koji je bio prisutan u 18. stoljeću je *Xupanie*, zabilježen na prvoj vojnoj izmjeri. Ovakvo, odnosno slično stanje kao na povijesnim kartama odražava se i u kanonskim vizitacijama. Zadnji put je oblik *Supanyeblato* korišten u vizitaciji župe Bošnjaci 1745. godine, da bi u idućoj vizitaciji iste župe 1755. godine već bio korišten oblik *Xupanya*. Promjene i neustaljena grafija toponimije ne trebaju čuditi jer su karte izrađivali stranci koji nisu poznavali hrvatski jezik, oni koji su ih vodili po terenu nisu bili pismeni i, što je najvažnije, hrvatski jezik u promatranom vremenu još nije bio standardiziran. Grafijska rješenja prenosila su se precrtavanjem i prepisivanjem, zbog

18. stoljeća, da bi njegovom sredinom izgubilo dodatak *blacia* i ostalo samo Županje, odnosno Županja.

U komorskom popisu 1698. godine Županja je zabilježena kao pusto selo istočno od sela Gundinci.³ Kako popis nije obuhvatio istočnije dijelove Slavonije i Srijem, zbog još uvijek nestabilne situacije između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, sela u okolici Županje i sama Županja nisu detaljnije opisani.⁴ Ne može se sa sigurnošću reći kada je Županja bila napuštena. Svakako više nije bila naseljena već 1689. godine, a vjerojatno i ranije, kada je Giacomo Cantelli da Vingola uz pomoć bosanskih franjevaca izradio kartu *Il Rego della Bossina*, na kojoj Županja nije bila ucrtana.⁵ Nije vjerojatno da bi franjevci ispustili selo koje je i u kasnijim vremenima, točnije do 1761. godine, bilo pod franjevačkim dušobrižništvom.⁶ Vjerojatnija je pretpostavka da je već u to vrijeme Županja bila napuštena. U zadnjim desetljećima 17. stoljeća, u vrijeme Velikog bečkog rata (1683. – 1699.), mnoga su naselja bila napuštena. Neki od stanovnika su vjerojatno potražili zaštitu u okolnim šumama, kako bi se vratili nakon što se situacija smiri.⁷ Slično se događalo i ranije, u vrijeme osmanske uprave. Na popisu stanovništva iz sredine 16. stoljeća, koji je služio za izradu deftera, zabilježeno je da se dio stanovnika Srijema koji je pobjegao prema sjeveru vratio.⁸

Zbog svog prirodnog, političkog i crkvenog položaja Županja je svakako bila višestruko poželjna za ponovno naseljavanje. Nakon oslobođenja županjskog kraja u jesen 1691. godine i sklapanja Karlovačkog mira 1699. godine bili su ostvareni uvjeti za povratak prebjeglog stanovništva ili za naseljavanje novog.⁹ Čini se da vlast nije davala prednost jednom ili drugom obliku ponovnog naseljavanja, nego je važno bilo ponovno naseliti opustjela

čega varijante nisu bile drastično različite. Vidi u: Josip Kljajić, „Vojnokrajiški čardaci u Slavonko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću,“ *Povijesni prilozi* 21 (2002), br. 22: 132-133.

³ „*Limites eiusdem ex oriente deserto Supanie (...)*“. Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* (Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1988), 127.

⁴ Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, 13-14.

⁵ Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima* (Samobor: Meridijani, 2003), 107; „*Il Rego della Bossina*“, David Rumsey Map Collection, pristup ostvaren 12. IV. 2022. [Il Regno della Bossina - David Rumsey Historical Map Collection](#)

⁶ Emanuel Hoško, Marija Mirković i Vitomir Belaj (ur.), *Franjevci hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda* (Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1992), 27, 34, 166, 187, 189.

⁷ Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, 40-41.

⁸ Nenad Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001), 18.

⁹ Ive Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005), 45-46.

sela, pogotovo ako su ona bila na strateški važnom položaju.¹⁰ Je li Županja ponovno naseljena povratnicima ili novim doseljenim stanovništvom, ne može se sa sigurnošću tvrditi. U tradiciji današnjeg stanovništva Županje govori se o isključivo doseljeničkom, i to onome iz Bosne, karakteru stanovništva. Veliku ulogu u preseljavanju stanovnika iz Bosne imali su franjevci Bosne Srebrene koji su nastojali spašavanjem svojih župljana iz nesigurnih područja Osmanskog Carstva naseliti svoje napuštene župe u sigurnijim područjima Habsburške Monarhije.¹¹ Stanovništvo središnje i istočne Bosne se pred Osmanlijama iseljavalo u sjeverne krajeve od 15. stoljeća,¹² a Veliki bečki rat, nova vlast u oslobođenoj Slavoniji i franjevci Bosne Srebrene pomogli su novom iseljeničkom valu 18. stoljeća.

Početak novog stoljeća Županja više nije bila nenaseljena. Na popisu mjesta okružja Babina Greda, koji je u prvim godinama 18. stoljeća izradio Matija Filler, zabilježeno je da Županja ima 60 kuća.¹³ Da je Županja bila ponovno naseljena uočljivo je i na kartama, na koje se ponovno počela ucrtavati od 1709. godine, kada je upisana na karti *Hungariae Regi invictissimo mappam hanc Regni Hungariae* Johanna Cristopha Müllera, nastaloj kao produkt kartiranja terena nove granice određene mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.¹⁴

Župa Bošnjaci

U kanonskoj vizitaciji iz 1745. godine Županja je, a uz nju i Štitar, zabilježena kao filijala župe u Bošnjacima. Logično mjesto postavljanja župe je bilo selo Bošnjaci, koje je u vrijeme kanonske vizitacije 1745. godine, ali i u kasnijim godinama, bilo najveće, prvo je sagradilo crkvu, a čini se da je bilo i najbogatije.¹⁵ Iste godine vizitator je zabilježio da je titular župne crkve u Bošnjacima bio evanđelist Luka. Međutim, do promjene titulara došlo je u periodu između vizitacija, pa je već u narednoj vizitaciji sveti Martin bio

¹⁰ Stjepan Sršan, „Migracije sjeverno od Save od XVI. do XVIII. stoljeća“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* 19 (2001): 189.

¹¹ Marinko Vuković, *Migracije i identiteti u selima slavonske Posavine: povijesno-etnološka studija slučaja* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 73-75.

¹² Vuković, *Migracije i identiteti u selima slavonske Posavine*, 71.

¹³ U samom popisu nisu navedeni mjesto i datum izrade popisa, međutim Ive Mažuran pretpostavlja da je popis nastao 1701. godine. Vidi u: Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, 110.

¹⁴ Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 107-108.

¹⁵ Stjepan Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije*. sv. IV. *Srijem: 1735. – 1768.* (Osijek; Đakovo: Državni arhiv u Osijeku; Biskupija Đakovačka i Srijemska, 2006), 457.

zabilježen kao titular župne crkve.¹⁶ Župa Bošnjaci, sa svojim filijalama, bila je od 1708. do 1723. godine u pastoralnom području franjevačke provincije Bosne Srebrene, odnosno franjevačkog samostana u Vukovaru. Od tada pa do 1761. godine, kada je župa, tada s centrom u Županji, oduzeta franjevačkom dušobrižništvu, pripadala je pastoralnom području samostana u Iloku.¹⁷

Kanonske vizitacije donose mnoge zanimljive podatke o stanju u župama i njihovim filijalama. Opis stanja same županjske crkve neznatno se mijenjao kroz kanonske vizitacije i popise. Ona je, kao i crkva u Bošnjacima, izgrađena na inicijativu samih vjernika u selu i posvećena je svetom Ivanu Krstitelju.¹⁸ Bila je drvena i sagrađena „juxta morem Patriae“.¹⁹ Vizitacija 1755. godine navodi kako je crkva još uvijek bila neposvećena i bez pravog oltara, ali je njen krov već bio popravljan.²⁰ Ovdje se nije radilo o prvoj županjskoj crkvi nakon ponovnog naseljavanja, nego o novoj, još neposvećenoj crkvi. Naime, u popisu župe Županja iz 1769. godine zapisano je da su u Županji i Bošnjacima prije 16 godina, dakle 1753. godine, izgrađene nove crkve. Crkve su, čini se, bile jednake, osim što je bošnjačka bila duža za jedan hvat. Obje su bile drvene i građene kao i ranije u domaćem stilu, s tornjem i dva zvana, od 200 i 40 libara težine.²¹ Županjska crkva nije imala stalnih godišnjih prihoda, nego se održava od milostinje. Ovakav način financiranja nije utjecao na dugovanja, osim 1769. godine, kada je u opisu župe upisano da je županjska crkva bila dužna 80 forinti, zbog nabave zvana i kaleža.²²

Kako je ranije spomenuto, u vrijeme kanonske vizitacije 1745. godine župe Bošnjaci i Županja pripadale su franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj, odnosno samostanu u Iloku. Tako je i sam župnik, fra Andrija Martinović, bio član rečenog samostana, a župnikom u Bošnjacima je postao 1741. godine.²³ Godine 1755. župnik je Bernardin Balić, i dalje redovnik.²⁴

¹⁶ *Isto*, 459, 589.

¹⁷ *Franjevci provincije sv. Ćirila i Metoda*, 166, 187, 189.

¹⁸ Tada još blaženom Ivanu Krstitelju: „Ecclesiae istae motu proprio fidelium absque omni facultate episcopi vel vicarii gratis aedificatae sunt (...) In Supanyablato vero divo praecursori Domini Ioanni Baptistae.“ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 456.

¹⁹ *Isto*, 592.

²⁰ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 593.

²¹ Dimenzije županjske crkve su bile 6 hvati dužine i 3 hvata širine, dok je ona bošnjačka bila dugačka 7 i široka 3 hvata. Vidi u: Stjepan Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2007), 36.

²² *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 589-591, 595; Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 36.

²³ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 457.

²⁴ *Isto*, 591.

Kao što su Bošnjaci bili logično mjesto za maticu župe zbog svoje veličine, brojnosti župljana i bogatstva, tako je Županja bila logična s obzirom na svoj položaj. Nalazila se između sela Bošnjaci i sela Štitar, a i geografski je bila na manje ugroženom području od poplava, za razliku od crkve u Bošnjacima. Prilikom poplava koje su uzrokovane vodostajem Save dolazak iz filijala u središte župe bio je otežan. Osim toga, satnik je čak predložio premještanje matice župe u Županju.²⁵ Nakon što je vizitator predstavio ove argumente i složio se s premještanjem matice trebalo je dobiti punomoć pukovnije jer je gradnja crkava, a time i župnog dvora, ulazila u upravnu djelatnost pukovnije.²⁶ Službeno premještanje matice iz Bošnjaka u Županju izvedeno je nakon vizitacije 1755. godine.

Župa Županja

U periodu između dviju kanonskih vizitacija 1755. i 1782. godine i popisa župa 1769. godine²⁷ Županja je postala središte župe, ali ne bez negodovanja župljana iz Bošnjaka. U popisu župe Županja 1769. godine još se uvijek navodilo, iako je od preseljenja matice prošlo 10 godina, nezadovoljstvo župljana iz Bošnjaka, koji su se navikli da se župnik nalazi u njihovu selu. Te godine prijedlog je bio vratiti župni dvor u Bošnjake, ali konačno rješenje prepušteno je pukovniji.²⁸ Zahtjevi su se nešto promijenili u vizitaciji županijskoj župi 1782. godine, kada su župljani iz Bošnjaka vizitatoru iznijeli molbu za izdvajanje Bošnjaka u posebnu župu. Razlozi su bili realni, a predočeno stanje išlo je u prilog ovoj molbi. Bošnjaci nisu bili malo selo. U tom su razdoblju Bošnjaci imali dobrostojeće župljane i već pripremljene opeke i vapno za izgradnju nove crkve i župnog dvora. Također, vizitator je zaključio da je matica Županja s filijalom Štitar imala dovoljno župljana za uzdržavanje župnika, kojemu stoga više nije bio potreban kapelan.²⁹ Tako nije preostalo ništa drugo nego molbu predložiti pukovniji, budući da su svi preduvjeti bili zadovoljeni.³⁰

²⁵ Isto, 589.

²⁶ Andrej Čebotarev, „Građa za proučavanje upravnog sustava krajiških pukovnija (1746-1873) s posebnim obzirom na Ogulinsku krajišku pukovnicu br. 3.“, *Arhivski vjesnik* 34-35 (1992): 197.

²⁷ Stjepan Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije*, sv. VII. *Županijski i Vrbanjski dekanat: 1782. – 1833.* (Osijek; Đakovo: Državni arhiv u Osijeku; Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2009), 7.

²⁸ Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 38.

²⁹ Naime, selo Bošnjaci je i nakon preseljenja matice župe u Županju ostalo najveće selo u župi. U vrijeme navedene vizitacije 1782. godine Bošnjaci su imali 351 bračni par, Županja 262, a Štitar kao najmanje selo 153 bračna para. *Kanonske vizitacije*, sv. VII, 7, 9.

³⁰ Isto, 7, 9.

U istom je razdoblju došlo do promjene uprave između franjevačkih re-dovnika i svjetovnih župnika. Naznaka za promjenu u upravi vidjela se već 1745. godine u vizitaciji župi Bošnjaci. Naime, vizitator je zabilježio da ne vjeruje tvrdnji iločkih franjevaca o neprikupljenim prihodima, posebice jer im je predbacivao prikupljanje prihoda koji nisu bili njihovi.³¹ Župa Županja oduzeta je dušobrižništvu iločkih franjevaca tek 1761. godine, kada je i imenovan prvi svjetovni župnik, Marko Morović.³² Međutim, kontakti s franjevačkim samostanima, kako se čini, nisu završili prelaskom uprave nad župom svjetovnom svećenstvu, o čemu govori zapis Franjevačkog samostana u Vukovaru. U zapisu od 2. kolovoza 1770. godine zabilježen je županijski župnik Ivan Turković u đakonskoj službi na godišnjoj svečanosti posvećenja bazilike svete Marije Gospe od Anđela.³³ Ivan Turković je bio treći svjetovni župnik, čiji je kapelan postao sljedećim župnikom. Župnik Antun Žunčić³⁴ postao je župnikom Županje između 1770. i 1772. godine³⁵ u kojoj službi se zadržao do svoje smrti 1811. godine. U ovako dugom periodu vođenja župe dogodile su se mnoge promjene. Ona najdrastičnija bila je izdvajanje broskog područja iz Pečuške biskupije i njegovo uklapanje u Bosansku ili Đakovačku i Srijemsku biskupiju.³⁶

³¹ „Administratorem ex conventu Illokiensi concessa fuisse asserit, verum credi nequit, ut hucusque illa insoluta premisissent ex proventibus ecclesiarum pp. Franciscani, qui caeteroquin etiam veros ecclesiae proventus absque scrupulo sibi appropriant.“ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 454-456.

³² Rudolf Horvat, *Srijem: naselja i stanovništvo* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2000), 295.

³³ Ladislav Dobrica i Ivana Posedi (ur.), *Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru: knjiga I (1722. – 1780.)* (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru; Franjevački samostan u Vukovaru; Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2020), 313.

³⁴ Rudolf Horvat je u svom radu „Srijem: naselja i stanovništvo“ prezime Žunčić pisao u obliku Sunčić. Međutim, u kanonskoj vizitaciji iz 1792. godine prezime je zapisano kao *Xuncsich* i stoga se ovdje koristi hrvatski oblik koji je donio Stjepan Sršan u *Kanonskim vizitacijama*. Grafijski znak „x“ bio je zamjena u nedostatku grafijskog znaka „ž“, što je vidljivo i u pisanju imena Županje. Vidi u: Sršan, *Kanonske vizitacije*, sv. VII, 30-31; Horvat, *Srijem: naselja i stanovništvo*, 296.

³⁵ I ovdje se podaci koje donosi Rudolf Horvat razlikuju od podataka u kanonskim vizitacijama. Naime, Rudolf Horvat je naveo da je Antun Žunčić postao župnikom 1773. godine, dok je u vizitaciji od 1792. zapisano da je on župnik preko 20 godina. Dosta, njegov prethodnik Ivan Turković još je bio župnik Županje u kolovoz 1770. godinu 22 godine prije spomenute vizitacije, te je Antun Žunčić mogao doći u župničku službu ili u drugom dijelu 1770. godine ili u 1771. godini. Vidi u: *Kanonske vizitacije*, sv. VII, 30-31; Horvat, *Srijem: naselja i stanovništvo*, 296.

³⁶ Stjepan Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije*, sv. IX. *Brodsko područje: 1730. – 1833.* (Osijek; Đakovo: Državni arhiv u Osijeku; Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija, 2010), X; Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 227.

Ranije spomenuta ideja vraćanja župnog dvora u Bošnjake također je bila potaknuta lošim stanjem župnog dvora u Županji. On je, naime, bio u toliko lošem stanju da se rješenje vidjelo samo u izgradnji novoga.³⁷ U kanonskoj vizitaciji 1782. godine opisano je kako je crkva premala, zbog čega se dio sakramenata morao podijeliti u dvorištu crkve. Ona je i dalje bila drvena, ali te 1782. godine bila je u toliko ruševnom stanju da je vizitator, kao i sami župljani, predlagao izgradnju nove. Nova crkva trebala je zadovoljiti potrebe sve većeg broja vjernika te je trebala biti izgrađena bliže župnom dvoru, što do tada nije bio slučaj.³⁸ Kao i u mnogim drugim stvarima, tako ni po pitanju općeg stanja županjska crkva nije bila izuzetak. Ovakvo stanje ruševnih i tijesnih crkava bila je učestala slika u mnogim mjestima Brodske pukovnije.³⁹ Stanje s crkvom nije se promijenilo ni do sljedeće vizitacije 1792. godine, kada je crkva i dalje bila drvena, ruševna i premala. Međutim, ovoga puta su župljani uz razloge za izgradnju nove crkve dodali molbi i sredstva koja su u tu svrhu prikupili.⁴⁰ Kroz sve gradnje i pregradnje, jedino što je ostalo nepromijenjeno bio je titular. Crkva je od svog nastanka bila posvećena svetom Ivanu Krstitelju, točnije glavosjeku (mučeništvu) svetoga Ivana Krstitelja. Iako je u kanonskim vizitacijama u titularu naveden samo sveti Ivan Krstitelj, prema datumu održavanja godišnjeg sajma, 29. kolovoza,⁴¹ točnije bi bilo reći da je titular bio Glavosijek (mučeništvo) svetog Ivana Krstitelja.⁴² Izgradnja nove zidane crkve, sada smještene na novom mjestu u sredini sela, započela je 1800. i završila 1803. godine, kada je i posvećena.⁴³

Kapela svetog Roka

U župi se, istočno od Županje na putu prema Bošnjacima, nalazila i kapelica svetog Roka izgrađena, kao što i njen titular daje naslutiti, u vrijeme kuge, vjerojatno one posebno teške koja je trajala od 1738. do 1739. godine.⁴⁴

³⁷ Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 38.

³⁸ *Kanonske vizitacije*, sv. VII, 5, 7.

³⁹ *Isto*, sv. IX, 711.

⁴⁰ *Isto*, sv. VII, 31, 33.

⁴¹ U Županji su se 1815. godine, a vjerojatno i u ranijim vremenima, odvijala dva godišnja sajma, 16. i 29. kolovoza, od kojih je drugi datum ujedno i datum svetkovine Glavosijeka svetog Ivana Krstitelja. Vidi u: Damir Matanović, *Grad na granici: Slobodni i vojni komunitet Broda na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 202.

⁴² Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* (Zagreb: Školska knjiga, 1991), 200.

⁴³ Pešić, *Kratka povijest Županje*, 21.

⁴⁴ Robert Skenderović, „Demografske promjene u Slavoniji tijekom XVIII. stoljeća kao posljedica prosvjetiteljskih reformi bečkog dvora“, *Kolo* 14 (2003), br. 4: 331.

U vizitaciji 1745. godine titular kapelice naveden je općenito u množinskom obliku „(...) honori sanctorum Patronorum contra pestem dicatum (...)“,⁴⁵ što se moglo odnositi na svetog Roka, svetog Sebastijana i svetog Franju Ksaverskog, a možda i na svetog Karla Boromejskog i svetu Rozaliju.⁴⁶ Međutim, već od kanonske vizitacije 1755. godine se navodi samo jedan svetac zaštitnik – sveti Rok, koji će to do kraja i ostati.⁴⁷ Duhovnom značaju kapelice pridodao je i potpuni oprost, propisan papinskim breveom, koji je dobila do vizitacije 1755. godine. Navedena vizitacija donosi još jedan zanimljiv podatak. Gradnju kapelice i nabavu cjelokupnog inventara financirao je časnik Ilija Kavesić.⁴⁸ Popravci, pregradnje i ponovne gradnje bili su uobičajena praksa, kao i na samoj crkvi u Županji, što bilježi i spomenuta vizitacija, kada je krov već bio popravljan. U popisu župa iz 1769. godine zabilježeno je da je kapelica izgrađena prije pet godina, što je već druga, ako ne i treća pregradnja odnosno ponovna izgradnja, te da ima zvono od 30 libara.⁴⁹ I upravo je taj zaštitni i duhovni značaj bio razlog velikoj brizi župljana o stanju kapelice i njenom nesiromašnom inventaru.

Groblje i kapela svetog Jurja

S obzirom na to da je prostor sela Županja bio poplavno područje, u praksi se pokazalo kako pokapanje nije moguće uz crkvu jer joj je prodiranje vode kroz novoiskopane grobove štetilo.⁵⁰ Zbog toga, a i zbog nastojanja vlasti da se groblja smještaju izvan naselja,⁵¹ groblje je premješteno izvan sela na udaljenost od ¼ sata hoda.⁵² Na tom groblju podignuta je drvena kapelica posvećena svetom Jurju, u kojoj se na blagdan sveca zaštitnika, ali i drugim danima kroz godinu, vodilo bogoslužje.⁵³ Kapelica je podignuta kad je i groblje bilo izmješteno izvan sela, u periodu između kanonskih vizitacija 1745.

⁴⁵ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 456.

⁴⁶ Bruno Atalić, „Svetci zaštitnici protiv epidemija kuge – analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka“, *Acta medico-historica Adriatica* 17/2 (2019): 225-227.

⁴⁷ „(...) honori S. Rochi dedicata (...)“ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 594.

⁴⁸ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 595.

⁴⁹ Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 36.

⁵⁰ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 591.

⁵¹ Vidljivo i u *Instrukciji o razdiobi vojnog zemljišta u graničnim pukovnijama* iz 1783. godine. U vrijeme izdavanja instrukcije Županja je već bila oblikovana prema njenim novim standardima. To potvrđuje i sam tekst instrukcije koji navodi da je u vrijeme kada je ova sastavljena i izdana, Vojna krajina već regulirana. Vidi u: Stjepan Sršan, „Instrukcija o razdiobi vojnog zemljišta u Krajini 1783. godine“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* 10 (1992): 149.

⁵² Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 36.

⁵³ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 595.

godine, kada je još nije bilo u opisu filijale Županja, i 1755. godine, kada se prvi put spominje u opisu filijale Županja.

Stanovništvo

Broj stanovnika je bio u neprestanom porastu, što je vidljivo kroz kanonske vizitacije i popise. Tako se kroz deset godina, od vizitacije 1745. do 1755. godine, broj bračnih parova povećao s 53 na 136.⁵⁴ Broj duša donosi tek vizitacija iz 1755. godine, a on je iznosio 708, odnosno 513 sposobnih za ispovijed.⁵⁵ Taj je broj porastao na 1240 duša, odnosno 262 bračna para, 1782. godine, te je nastavio eksponencijalno rasti.⁵⁶ Ovakav porast broja stanovnika daje naslutiti da je stanovništvo Županje u 18. stoljeću raslo vlastitim potencijalima. Što se tiče stanja stanovništva, u zapisniku zajedničkog povjerenstva o uređenju župa u Slavonskoj vojnoj krajini 1769. godine zabilježeno je da je Županja imala dobrostojeće župljane. U kontekstu toga popisa to je značilo da su se njeni župljani mogli sami brinuti o župniku, te im za to nije bila potrebna financijska pomoć.⁵⁷ Pripadali su rimokatoličkoj vjeri.⁵⁸ Osim što su se mogli školovati, iako uz nastavu upitne kvalitete, o čemu će biti riječi kasnije, imali su poučene i zaprisegnute primalje.⁵⁹

Školstvo

Škola i učitelja 1745. godine nije bilo, iako je vizitator naveo potrebu za njima.⁶⁰ Ipak, u kanonskoj vizitaciji 1755. godine zabilježeno je da je postojala kateheza za djecu koja se redovno održavala.⁶¹ Potreba za školom bila je zadovoljena 1764. godine⁶² uvođenjem pučkih škola koje su trajale 2 godine. Učenici su učili čitati i pisati, katekizam, a u Vojnoj krajini su učili i njemački

⁵⁴ *Isto*, 457.

⁵⁵ *Isto*, 595.

⁵⁶ *Kanonske vizitacije*, sv. VII, 7, 9.

⁵⁷ „Xupanie, hat wohlhabende Pfarr-Kinder“. Stjepan Sršan, ur., *Kanonske vizitacije*, sv. X. Đakovačko područje: 1751. – 1833. (Osijek; Đakovo: Državni arhiv u Osijeku; Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija, 2011), 698.

⁵⁸ Marko Landeka, „Prilog za povijest Županje u XVIII stoljeću“, *Županjski zbornik* 10 (1992): 49.

⁵⁹ „Obstetrices etiam habentur instructae et adjuratae.“ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 594.

⁶⁰ Sršan, *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 457.

⁶¹ „Catecheses pro parvulis praeter Adventus et Quadragesimae tempora festis et dominicis alias etiam fiunt.“ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 590.

⁶² Ili 1766. godine, jer se u popisu iz 1774. navodi da je škola osnovana prije 8 godina. Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 227-228.

jezik. Problem sa školama je bio što učenici i župnik nisu znali njemački jezik, učitelj nije znao hrvatski, a katekizmi su bili samo na njemačkom. Ova barijera je dovela do toga da su učenici u školi katekizam na njemačkom učili napamet, bez razumijevanja, a župnik ih je poučavao iz drugih knjiga.⁶³ Ovakav problem bio je uobičajena pojava u svim selima Brodske pukovnije. Vizitator, biskup Matija Franjo Krtica, rješenje ovog problema vidio je u upotrebi katekizma na hrvatskom jeziku.⁶⁴ Prema popisu i stanju škola u Slavoniji Pečuške biskupije 1774. godine, učitelj u Županji je imao 72 učenika, što je bilo nešto više od prosječnog broja učenika, koji se tada kretao između 20 i 70 učenika u slavonskom dijelu Pečuške biskupije. Učitelj Antun Saup podučavao je učenike čitanju i pisanju, a s poučavanjem njemačkog jezika bilo je problema kao i ranije i kasnije.⁶⁵

Gospodarstvo

Gospodarska osnova stanovnika župe Županja, a prije toga župe Bošnjaci, bazirala se na zemlji koju su dobivali kao vojno leno za graničarsku službu. U pravilu je dobiveno zemljište kod viših činova predstavljalo dvije trećine godišnje plaće, a kod najnižih činova cijelu godišnju plaću.⁶⁶ Jedini uvjet njegova korištenja bila je vojna služba. Ukoliko je vlasnik umro bez nasljednika ili promijenio pravni položaj, zemljište bi se vraćalo Dvorskoj komori koja je bila zemljišni gospodar i kao takva raspolagala svim zemljištem u Vojnoj krajini i svim od Osmanskog Carstva oslobođenim prostorima.⁶⁷ Osim oranica i livada, raspolagali su i malim komadom zemlje uz kuću.⁶⁸ Tako popisi davanja župniku donose gospodarske podatke, od poljoprivrednog potencijala zemlje do gospodarskih grana kojima su se stanovnici bavili.

U kanonskim su vizitacijama osim opisa stanja župe i crkve bilježena i davanja koja župljani daju župniku. Primjerice, u vizitaciji 1745. godine zapisano je da župnik ponekad mora uzimati kukuruz umjesto pšenice. Glavni razlog je bio loš urod pšenice zbog čestih poplava, koje su bile svojstvene ovom

⁶³ *Kanonske vizitacije*, sv. VII, 9.

⁶⁴ *Isto*, sv. IX, 708.

⁶⁵ Sršan, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*, 228.

⁶⁶ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, sv. 2: Povojačeno društvo (1754. – 1881.)* (Zagreb: Naprijed, 1997), 233-234.

⁶⁷ Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga* (Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1993), 39.

⁶⁸ Krunoslav Tkalac, *Babogredska kompanija* (Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica, 1994), 51.

prostoru.⁶⁹ Nasip koji je trebao štititi selo, izgrađen u šezdesetim godinama 18. stoljeća, nije uspijevao u potpunosti zaustaviti izlivanje Save.⁷⁰ Iduća kanonska vizitacija donosi nešto veći popis žitarica koje župljani uzgajaju. Naime, bračni su parovi, kao zamjenu za isplatu pšenice, župniku osim kuku ruza mogli dati još i ječam, zob i druge žitarice.⁷¹ Međutim, župnik nije imao prihode samo u žitaricama, već je dobivao i druge poljoprivredne proizvode. Tako vizitacija svjedoči da su uzgajali kupus, repu, mahunarke, luk i drugo povrće.⁷²

Također su uzgajali stoku krupnog i sitnog zuba, te kokoši.⁷³ Uzgoj stoke imao je svoja ograničenja. Primjerice, ispaša stoke u šumama bila je pod nadzorom vlasti. Određivane su cijene po vrsti stoke i vrijeme kada se smije voditi stoku na ispašu u šumu, kako bi se zaštitilo mlado drveće.⁷⁴ Osim prava na ispašu stoke, krajišnici su, pa tako i stanovnici Županje, imali i pravo na korištenje šume za sječu građevnog i ogrjevnog drva.⁷⁵ Ovo pravo nije bilo slobodno; Dvorska komora i vojne vlasti držale su pravo određivanja količine, kvalitete i vrste drva koja su krajišnici smjeli posjeći.⁷⁶

Žene su župniku morale davati posebna davanja, što također svjedoči o gospodarstvu. One su davale konoplju, lan i maslo.⁷⁷ Krajišnici su se morali sami pobrinuti za svoju ratnu odjeću, koju su u početku izrađivale njihove žene od tkanina dobivenih od vune, lana i konoplje. Nakon što je uvedena ujednačena uniforma krajišnika, u kućnoj izradi ostala je još izrada serežanske odore.⁷⁸

Zaključak

Županja je od početka 18. stoljeća pa do njegovog kraja prošla kroz niz promjena. Ona najvažnija je diskontinuitet u naseljavanju, odnosno ponovno naseljavanje napuštenog sela nakon završetka rata s Osmanskim Carstvom

⁶⁹ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 457.

⁷⁰ Tkalac, *Babogredska kompanija*, 117.

⁷¹ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 591.

⁷² *Isto*, 457.

⁷³ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 457, 591.

⁷⁴ Damir Matanović, „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“, *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 3: 968.

⁷⁵ Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo*, 40.

⁷⁶ Matanović, „Legalitet i legitimitet“, 963.

⁷⁷ *Kanonske vizitacije*, sv. IV, 457, 591.

⁷⁸ Hrvoje Janković, „Serežani“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena putanja* 25 (2007): 148.

i oslobađanja Slavonije i zapadnog Srijema. Po ponovnom naseljavanju Županja je bila uklopljena u župu Bošnjaci, koja je objedinjavala tri vojna naselja: Bošnjake, Županju i Štitar. Međutim, povoljan položaj i drugi prirodni uvjeti utjecali su na to da je Županja, iako nije bila najveće selo od navedena tri, postala maticom župe. Krajem 18. stoljeća županjska župa je ostala bez filijale u Bošnjacima, a župnik bez kapelana, za kojim više nije bilo potrebe. Sama crkva tijekom promatranog razdoblja gradila se dva puta, da bi na prijelazu stoljeća bila izgrađena i posljednja, zidana crkva koja se i danas nalazi u središtu grada. Stanovništvo je moglo zadovoljavati svoje dnevne potrebe te je na raspolaganju imalo i školu. Jedino su stalna izlivanja Save, unatoč nasipu, utjecala na poljoprivredu. Kako se ovaj rad usredotočio na prikaz rasta i razvoja župe u Županji, ponajviše oslanjajući se na kanonske vizitacije, ostaje prostora za daljnja istraživanja, posebice ona matičnih knjiga i popisa vojnih obveznika.

IZVORI I LITERATURA

- Atalić, Bruno. „Svetci zaštitnici protiv epidemija kuge – analiza primjera iz sakralnih baština Rijeke i Osijeka“. *Acta medico-historica Adriatica* 17/2 (2019): 213-232.
- Buczynski, Alexander; Kruhek, Milan; Valentić, Mirko (ur.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, sv. 2: *Brodsko pukovnija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1999.
- Čebotarev, Andrej. „Građa za proučavanje upravnog sustava krajiških pukovnija (1746-1873) s posebnim obzirom na Ogulinsku krajišku pukovnicu br. 3.“. *Arhivski vjesnik* 34-35 (1992): 195-212.
- David Rumsey Map Collection. „Il Rego della Bossina.“ Pristup ostvaren 12. IV. 2022. Il Rego della Bossina - David Rumsey Historical Map Collection
- Dobrica, Ladislav; Posedi, Ivana (ur.), *Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru: knjiga I (1722. – 1780.)*. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru; Franjevački samostan u Vukovaru; Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2020.
- Horvat, Rudolf. *Srijem: naselja i stanovništvo*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2000.
- Hoško, Emanuel; Mirković, Marija; Belaj, Vitomir (ur.), *Franjevci hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda*. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1992.
- Janković, Hrvoje. „Serežani“. *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena putanja* 25 (2007): 143-161.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik*, sv. 2: *Povojačeno društvo (1754. – 1881.)*. Zagreb: Naprijed, 1997.
- Kljajić, Josip. „Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću“. *Povijesni prilozi* 21 (2002), br. 22: 130-158.
- Landeka, Matko. „Prilog za povijest Županje u XVIII stoljeću“. *Županjski zbornik* 10 (1992): 47-52.

- Matanović, Damir. *Grad na granici: Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*. Slavonski Brod: Hrvatski povijesni institut, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.
- Matanović, Damir. „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine“. *Časopis za suvremenu povijest* 35/3 (2003): 961-969.
- Mažuran, Ive. *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005.
- Mažuran, Ive. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. Osijek: Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1988.
- Mažuran, Ive. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1993.
- Moačanin, Nenad. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.
- Pešić, Boško. *Kratka povijest Županje*. Županja: Gradska knjižnica, 2006.
- Skenderović, Robert. „Demografske promjene u Slavoniji tijekom XVIII. stoljeća kao posljedica prosvjetiteljskih reformi bečkog dvora“. *Kolo* 14 (2003), br. 4: 325-335.
- Slukan Altić, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Sršan, Stjepan. „Instrukcija o razdiobi vojnog zemljišta u Krajini 1783. godine“. *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* 10 (1992): 135-156.
- Sršan, Stjepan, ur., *Kanonske vizitacije: sv. IV, VII, IX, X*. Osijek; Đakovo: Državni arhiv u Osijeku; Biskupija Đakovačka i Srijemska; Đakovačko-osječka nadbiskupija; Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija, 2006, 2009, 2010, 2011.
- Sršan, Stjepan. „Migracije sjeverno od Save od XVI. do XVIII. stoljeća“. *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* 19 (2001): 183-200.
- Sršan, Stjepan. *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2007.
- Stipišić, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Tkalac, Krunoslav. *Babogredska kompanija*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica, 1994.
- Vuković, Marinko. *Migracije i identiteti u selima slavonske Posavine: povijesno-etnološka studija slučaja*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Summary

ŽUPANJA IN THE 18TH CENTURY: FROM A DESERTED VILLAGE TO THE CENTER OF THE PARISH

After the end of the war between the Holy League and the Ottoman Empire (1683-1699) and the conclusion of the Treaty of Carlowitz (1699), Slavonia, devastated by the war, was ready to be repopulated. Many returned to their abandoned villages, and refugees from south of the Sava were looking for their place in the desolated areas of Slavonia. The Franciscans of the Province of Bosna Srebrena, as well as the central government in Vienna, played a role in these migration movements. The Franciscans tried to save their parishioners from regions still under the Ottoman rule by settling them in their desolated parishes in safer areas of Slavonia. The authorities, on the other hand, tried to populate the deserted villages in order to make Slavonia economically and militarily useful again. Thus, at the turn of the 17th and 18th centuries, Županja shared the fate of many Slavonian villages. Ten years after the conclusion of the Treaty of Carlowitz, the desolate village of Županja was repopulated and incorporated into the Bošnjaci parish, under the pastoral care of the Franciscans. In the middle of the 18th century, due to changes in the Church government, and through the mediation of the secular government, Županja becomes the center of the parish, which remained unchanged until the end of the century.

Key words: 18th century, Županja, parish, subsidiary church, canonical visitationis

Kontakt:

Marija Lendarić, mag. hist.

Zagreb

email: marija.lendaric@gmail.com